

*Olipa kerran
Liikahduksia
Ur Driftskalendariet
Haava
Unieni siipikarja
Kasvu
Gothamissa on kevät
Pidä mielessä
Talvimuistiinpanoja
Kolme näkyä
Ultravisa*

Numero 2

Jalokiviä & kiikareita

Lukemista kaikille eikä kenellekään

Apua!

Kevään kuluessa jotkut ehtivät julistaa sekä runouden että runokritiikin kuolleeksi. Tulee ajatelleeksi, lienevätkö julistajat itse koskaan harjoittaneet kumpakaan, tai oikeasti välittäneet niistä. Heidän mielestään kulttuuri on aina jotenkin vääränlaista tai väärässä asennossa.

Me sen sijaan jatkamme intohimoisesti runouden asialla. Tutkimme sitä samaan tapaan kuin Kristian Blomberg ja Olli-Pekka Tennilä uudessa fragmenttien taidetta käsittelevässä Poesiavihkossaan, tai Markku Paasonen esseekirjassaan *Lykätty salamurha*. Ihme systeemi, tämä kieli. Sanat luovat asioita melkein tyhjästä, mutta lyövät ne samalla hengiltä. Entäs sitten vajaan ilmaisun paradoksi? Mitä enemmän aukkoja, sitä enemmän tulee sanotuksi!

Mutta miksei Jalokivissä ja kiikareissa julkaista kritiikkejä? Päätöksen takana on käytäntö ja kokemus. Yhden miehen toimitus ei riitä kunnollisen, merkitsevän kritiikkipalstan pyörittämiseen. Se viestinvaihto ja muu liikenne vie kaiken ajan. Voi myös kysyä, kuinka monta arviota kussakin numerossa pitäisi julkaista, jotta toiminnalla olisi merkitystä.

Kritiikkien julkaiseminen edellyttää niin ikään työn teettämistä, eikä palkkioiden maksaminen valitettavasti onnistu ainakaan ilman apurahoitusta. Mutta jos joku haluaa ahkeroida jossain esseen ja kritiikin välimaastossa ja kirjoittaa kokoavasti uuden runouden ilmiöistä, niin siitä vaan tarjoamaan tekstiä.

Apurahoista puheen ollen. Juuri ennen numeron 2 painoon menoa tuli tieto Taiteen edistämiskeskuksen Jalokiville myöntämästä tuesta. Apuraha ei edelleenkään mahdollista palkkioiden maksamista tekijöille, mutta se riittää juoksevien kulujen kattamiseen seuraavan puolentoista vuoden ajan, mikä kiitollisena todettakoon.

Jotain uutta sentään. Julkaisemme luettelon uuden tunnustuspalkinnon eli Lyhyttawardin saajista.

Karri Kokko

SISÄLLYS

3	Marissa Mehr: Olipa kerran
11	Velimir Hlebnikov: Runoja (suom. Jussi Hyvärinen)
14	Taina Korhonen: Liikahduksia
18	Ralf Andtbacka: Ur Driftskalendariet
21	Kari Rummukainen: Haava
29	Hermannin Härmälä: Unieni siipikarja
30	Harry Salmenniemi: Kasvu
33	Satu Kaikkonen: Gothamissa on kevät
46	Hanna Råst: Pidä mielessä
53	L. V. Maa: Talvimuistiinpanoja
58	Oskarrun:
60	Tanja Koljonen: Kolme näkyä
63	Hanna Syrjämäki: Ultravisa
67	Näyttelyt
71	Lyhyttaward
72	Tekijät

Kuvat sivuilla 10, 20, 28, 32, 37, 40 ja 55 Sari Hakala sarjasta "Pessoalaisia" (monotypia)

Olipa kerran

Muistiinpanoja Budapestin silloista

Idän ja lännen välillä on neljä siltaa. Margitin silta, Széchenyin ketjusilta, Erzsébetin silta ja Szabadság-silta. Ne on rakennettu, tuhottu, rakennettu ja nimetty uudestaan.

Otan askelen taaksepäin. On parempi aloittaa kliseellä.

- Polttaa sillat takanaan
- Rakentaa silta
- Toimia siltana kahden riitaisen osapuolen välillä
- Toimia siltana idän ja lännen välillä

Kirjaan fraasit ja hyppään niiden yli.

20. elokuuta

Széchenyin ketjusilta suljetaan jo varhain. Turistit joutuvat kulkemaan kiertotietä, ihailemaan siltaa ja sen leijonia rannalta käsin tai kaukaa Erzsébetin sillalta.

Juhlinta on jatkunut koko päivän. Iltaseitsemän jälkeen ihmisiä alkaa kerääntyä jokivarteen, ja vain tuntia myöhemmin rannat ovat pakkautuneet tiiviiksi lihasta. Jokaisella on oma neliömetrinsä, jonka jakaa kahden tai neljän muun paikallisen kanssa.

Yhdeksältä illalla alkaa ilotulitus. Korkeat soihdut ampansevat avaruuteen. Valoketjut kirkastavat maiseman, silta heijastaa oman kuvansa Tonavan pinnasta suoraan silmiin. Häikäisee, vaikka on pimeää.

Tauoton tulitus kestää puoli tuntia. Viimeinen sarja tuntuu sydämessä asti, herättää alkukantaisimmat vaistot. En erota sydämenlyöntejä tulitteiden jykevästä ja tiheästä, maata tärisyttävästä bassosta. Eläin minussa haluaa paeta, säännätä piiloon. Kyyristyä kivipenkin taa ja kietoa kädet pään suojaksi. Mikään ei erota jysähdyksen ääniä pahemmasta – paitsi järki.

Kun hiljaisuus laskeutuu, ihmiset kääntyvät katselemaan ympärilleen. He näyttävät hämmästyneiltä, iloisilta mutta samalla lievästi järkkyneiltä. Paikalla on monia sen ikäisiä, että he ovat saattaneet olla läsnä vuoden 1956 levottomuuksissa tai Jugoslavian sodissa. Heidät tunnistaa katseesta.

Marraskuussa 2021 Ketjusillan leijonat on viety restauroitavaksi. Silta on puettu kaapuun, kuin ruumispussiin, josta turistit ottavat kuvia. Kun kiikareilla katsoo työmiehiä, näkee, että yksi paiskii töitä sillan kannella. Loput viisi nojaavat kaiteeseen pylonin päällä, savuke suupielessään, ja katsovat alapuolella rehkivää kollegaa. Kuin heillä olisi kaikki maailman aika – ja niinhän heillä on.

Vuotta myöhemmin ilmoitetaan, että Ketjusillan valmistuminen siirtyy jälleen kerran.

Sillan valot on sammutettu. Kun ilta laskeutuu, kolme siltaa loistaa komeana pitkin jokea. Ketjusillan kohdalla vallitsee pimeys. On kuin sitä ei yhtäkkiä olisi olemassa.

Etsin oikeaa kieltä kertoa silloista. *Seistä Szabadság hídin alla ja kuunnella, kun raitiovaunu valuu sillalle sellaisina aamuina kun radiosta tulee kahteen otteeseen Beethovenin Eroica-sinfonia. Ajattelen siltoja Tonavan jousikvartetina. Silläkin uhalla, että ajatus on kliseinen.*

Olen miettinyt paljon seuraavia asioita: *Mitä sillat ovat (insinööripuhe ei vakuuta minua) ja missä kohden sillan persoonalliset piirteet tulevat esille?*

Kun lokakuinen aurinko on lähes laskenut Gellért-vuorten taakse, lepakot ilmestyvät Szabadság hídin sisältä. En tiedä, kiipeävätkö ne esiin sillan alla olevista rakenteista vai tukipilareiden koristekuvioiden sisältä ja pudottautuvat joen ylle. Ne lentelevät sillan molemmin puolin, sujahtelevat ohi auringonlaskuista Tonavaa kuvaamaan pysähtyvien turistien.

En usko, että kukaan on laskenut kuinka monta isolepakkoa sillan rakenteissa asuu. Mitään todella tärkeää ei koskaan tutkita. Kuten sitä, millaisen jäljen lepakot ovat jättäneet siltojen kulttuurihistoriaan.

Määrästä on mahdoton pitää tarkkaa lukua; lepakot tekevät äkkisukelluksia kaikuluotaamansa ötökän perään, vaihtavat sillan toiselle puolen niin äkkiä, ettei silmä ehdi seurata perässä. Yksi pujahtaa pronssisen Turul-haukan alle, aivan sillan korkeimpaan kohtaan. Sillä on kaupungin kadehdittavin asuinpaikka.

Joskus ne kääntyvät kohti ja lentävät ohi niin läheltä, että pimeässä erottaa niiden pienet pyöreät korvat.

Historia on kuin pois päin kulkeva iäkäs pariskunta, jota ei saavuta. Eikä heidän kasvojaan ole mahdollista palauttaa mieleen, vaikka kuinka yrittäisi. Ei, vaikka he juuri kulkivat ohitse, nyökäyttivät päätään vain aavistuksen verran tervehdyksen merkiksi.

Olen tilanteessa, jossa historia ei pysy sille varatulla paikalla. Lähes jokainen lähde kertoo eri tarinan. Muistuttaa, kuinka muovautuvaista todellisuus lopulta on. Muovailuvahaa, savea joka vääntyy eri asentoihin sen mukaan, mitä kerrotaan tapahtuneen. Massa ei muutu, vain muoto.

Menneisyys ei pysy paikoillaan, se elää ja liikkuu, liukuu ja katoaa. Venyy, paukkuu, muovautuu hurmaavalla tavalla. Oikea, alkuperäinen muoto jää aina piiloon, tunnistamatta. Siitä huolimatta, että dokumentointi olisi virheetön. Muovailen itselleni sillan, historian, todellisuuden.

Kun olen Budapestissa, maailmassa on liian paljon teitä. Kun näen sillan, se avautuu edessäni ja levittää ketjujaan, ja yhtäkkiä maailmassa on liikaa mahdollisuuksia. *Onko normaalia olla näin onnellinen?*

Lempisiltani on Szabadság híd, mutta vain niin kauan, kun en ole vielä nähnyt alkuperäistä Erzsébetin siltaa.

Erzsébetin silta on kuin Unkari pienoiskoossa:

*korruptioskandaali jo ennen kuin siltaa päästiin rakentamaan muistuttaa elävästi nykyisestä hallituksesta
vanhan sillan haamu särkee kuin juoksuhautaan jäänyt raaja; muistutus traumaattisesta kaksoismiehityksestä sekä Budapestin taistelusta
kun maailman kaunein silta tuhottiin, paikalle rakennettiin halpa, köykäinen ja ruma neuvostokopio.*

Aina kun näen Erzsébetin sillan, näen sen vanhan version. En voi edes kuvitella, miltä kvartettti on näyttänyt silloin, kun kaikki neljä alkuperäistä siltaa koristivat Tonavaa. Jotta se olisi mahdollista, minun pitäisi olla jo siirtynyt ajasta iäisyyteen, sinkoutua 1900-luvun alkupuolelle, aikaan ennen marraskuun neljättä vuonna 1944.

Nykyään näen Erzsébetin sillassa vain sen poissaolon.

Kuusikymmentäluvulla rakennettu minimalistinen versio säilytti vain ääriiviivat, haamurajat. Aivan kuin muuta ei tarvittaisi, aivan kuin kaikki muu olisi turhaa, ylimääräistä. *Mutta ei se niin mene: maailma.*

Kuva-arkiston kuvista näkee, kuinka kannatinpalkit Pestin rannalla muistuttavat menetetystä sillasta Budan ja Pestin päädyissä. Vuonna 1960 niitä aletaan purkaa. Tuosta vain. Kuin historia siivottaisiin pois uuden – paremman – tarinan tieltä.

Unkarin kieli on kuin veden vienot laineet, joissa on tuulen rypyttämä pinta. Erityisen lohdullisia ovat pyöreät ja pehmeät sanat, kuten *gyűrű* [djyy-ryy] ja *gyönyörű* [djön-jö-ryy]. *Szia*, jonka viimeinen vokaali pudottautuu – aavistuksen verran – leuan mukana a:n ja o:n väliseen kuoppaan. Kysymyslauseiden lievästi määkivä intonaatio.

Alan taivuttaa suomenkielisiä sanoja unkarilaisin päättein. Kissat on *kissák*, kuin olisin keskellä suomalaisugrilaista muodonmuutosta. *Macskaköves utca*¹; kapea kuja täynnä kerälle kiertyneitä harmaita kissanpentuja.

Nykyään osaan sanoa *persze* [perse, suom. ”totta kai”] yhtä rauhallisen arvokkaasti kuin ikääntyneet budapestilaiset rouvat. Mutta, Ketjusillasta kirjoittanutta Antal Szerbiä lainatakseni: *De nem erről akarok beszélni, ei minun tästä pitänyt puhua.*

Aina kun arki tuntuu hauraalta, selaan kuvia Budapestin silloista. Sillat ovat kuin opioidikuuri, jonka vaikutus on taattu. Lihakseni rentoutuvat ja mieli tyhjenee nautinnollisesti, aivan kuin ruumiini olisi väännetty asentoon, jossa lihaksia ei ole mahdollista jännittää.

Jos joku herättäisi minut keskellä yötä ja kysyisi silloista, osaisin lueta niiden rakennusjärjestyksen ja historian sujuvammin kuin omat henkilötietoni. Minun yhteystietoni, osoitteeni ja nimeni muuttuvat kuin tuotteet torilla, mutta silloissa on jotakin ikuista.

Ne ovat memento morin *ultimatum*.

Tältäkö pakkomielle näyttää?

Mitä enemmän luen silloista ja niiden historiasta, sitä enemmän huomaan lukevani sodasta. Havahdun siihen, että kävin Budapestissa ensimmäisen kerran samana vuonna, jolloin Margitin sillan räjäytyksestä tuli kuluneeksi seitsemänkymmentä vuotta. En olisi uskonut, että yhdeksän vuotta myöhemmin luen toisen maailmansodan historiaa unkariksi. Että näyttöni vilkkuu sanasta *a második világháború, robbantási, detonáció* sekä *újjáépül*.

Neljäs marraskuuta vuonna 1944 oli viileä ja pilvinen. Lämpöasteet jäivät kymmeneen, mikä oli tavallista kylmempää vuodenaikaan nähden. Puolen päivän aikaan aurinko alkoi paistaa. Margitin sillalla oli perinteinen viikonlopun liikenneuhka. Silta oli täynnä ihmisiä, ajoneuvoja, hevosia, raitiovaunuja, kärriä, koiria, jalankulkijoita. Sotilaita, siviilejä, vankeja. Arvioiden mukaan sillalla oli kahdeksansataa ihmistä.

Taistelun kumu idässä kantautui kaupunkiin. Saksalaiset halusivat estää neuvostojoukkojen etenemisen ja väänsivät kättä unkarilaisten liittolaistensa kanssa siitä, tulisiko sillat räjäyttää. Virallista päätöstä ei ollut tehty, mutta siltojen miinoittaminen oli jo aloitettu.

Kukaan ei tiedä tarkalleen, mitä tapahtui.

Erään version mukaan huono-onninen sotilas, joka oli siviiliamatiltaan palomies, asensi räjähdettä Margitin sillan Pestin päädyssä, kun jokin meni pahasti vikaan. Kenties se oli huonosti sammutettu tupakantumppi, ohi ajavasta ajoneuvosta tai raitiovaunusta singahtanut kipinä, sillan ali väärään aikaan kulkenut laiva – versioita on vähintään yhtä monta kuin pälinkamakuja unkarilaisessa pubissa.

Lopputulos oli kaikissa sama: pengerrys räjähti ja Pestin puoleiset välikkeet romahtivat Tonavaan. Keskipilari esti siltaa vajoamasta kokonaan. Budan puolen välikkeet pitivät, mutta käytännössä puolet sillasta oli menetetty.

Raitiovaunu numero kuusi, joka oli ylittämässä siltaa, vajosi ja täyttyi vedestä.

Ainakin kuusi autoa putosi Tonavaan.

Sadat ihmiset joutuivat veden varaan: eläviä, kuolleita, haavoittuneita. Uhriluvusta ei ole tarkkaa tietoa, se on vakiintunut jonnekin kahdenkymmenen ja kuudensadan väliin.

Vajaa kaksi kuukautta myöhemmin, jouluaattona 1944, alkoi kaupunkiin kohdistunut taukoamaton tulitus. Huhut kiersivät levottomina pitkin kaupunkia: *Budapest on piiritetty*. Seuraavana päivänä raitiovaunut lakkasivat kulkemasta.

En ymmärrä, miksi en ole koskaan kuullut Budapestin taistelusta.

Leningradin piiritys kesti pitkään, mutta kaupungissa ei käyty suuria katutaisteluja. Stalingradissa taisteltiin jokaisesta senttimetristä, mutta suurin osa siviileistä evakuoitiin ennen taisteluja. Budapest oli näiden yhdistelmä.

Kaupunkiin jäi 800 000 siviiliä.

Ketään ei evakuoitu.

Kuolinilmoitus:

- 16.–17. tammikuuta välisenä yönä kaatui Szabadság-silta.
- 18. tammikuuta kaatui Erzsébetin silta.
- Ketjusilta pullisteli viimeiseen saakka Pestin taisteluja pakenevista siviileistä. Historiankirjojen mukaan sillalla oli vielä ihmisiä, kun se lopulta räjäytettiin seitsemältä aamulla 18. tammikuuta.

Ensimmäistä kertaa sataan vuoteen budapestiläisillä ei ollut siltaa.

Yksi siltojen ”mieletöntä tuhoamista” vastustanut unkarilainen luutnantti katosi räjäytyspäivänä jäljettömiin. Kerrotaan, että hän olisi ollut kiipeämässä pienen seurueen kanssa Erzsébetin sillalla aikeenaan katkoa räjähteiden puihat.

Toinen historian versio kertoo, että kaupungissa olleet saksalaiset olisivat kerääntyneet Tonavan rannalla sijaitsevaan hotelliin seuraamaan siltojen tuhoamista. En tiedä, miten suhtautua asiaan. *(Myöhemmin luen, että molemmilla osapuolilla oli motiivinsa siltojen tuhoamiseen, ja siltoja pommitettiin kellon ympäri. Mielikuva saksalaisista juomassa sektiiä ja nauttimassa tuhoamisesta kuin performanssista on luultavimmin kohdettaan demonisoimaan pyrkinyt tarina, jolla ei ole kaikupohjaa todellisuudessa. Tässä vaiheessa piiritystä paniikkimieliala oli jo melko korkea, kun loputkin hevoset oli syöty.)*

Puoliltapäivin 11. helmikuuta 1945 Szabadság hídin jalkojen juurella sijaitsevan Gellért-hotellin katolle kohoaa valkoinen lippu. Ilta-seitsemään mennessä kaikki vastarinta kaupungista on loppunut.

Piirityksen uhrin ovat

- noin 80 000 neuvostojoukkojen puolella taistellutta
- noin 38 000 kaupunkia puolustavaa unkarilaista ja saksalaista sotilasta

- noin 76 000 siviiliä, jotka kuolivat joko nälkään, taistelujen tuloksena, nuoliristiläisten juutalaisiin kohdistuneissa massateloituksissa tai työleireillä
- yli kahdeksankymmentä prosenttia rakennuksista, jotka vaurioituivat tulituksessa
- kaupunginpuiston eläintarhan eläimet
- keskustan alueella olevat seitsemän siltaa

Siltojen räjäyttämisen yllättävät seuraukset:

Tuhoamisesta syntyi niin paljon romua, että laivojen oli mahdotonta kulkea keskustan alueella haaksirikkovaaran takia.

Sillankappaleiden vuoksi Tonavan vedenpinta nousi ja aiheutti tulvan.

Kesäkuussa 2011 Margitin sillan peruskorjauksen yhteydessä sukeltajat löysivät Tonavasta vanhan sillanrangan lisäksi viidentoista ihmisen luurangot, joiden epäiltiin olevan sillan räjähdyksessä menehtyneiden jäänteitä. Ruumiit olivat takertuneet sillan kappaleiden sekaan Pestin puolella ja säilyneet hyvin ikäänsä nähden. Osalla oli vaatteet päällä ja kengät jalassa.

Tutkijoiden mukaan luut olivat peräisin 1940-luvulta.

Sitten kävi ilmi, että osasta kalloja löytyi luodinreikiä. Poliisi hautasi jäänteet arkistoon.

Vuonna 2015 ELTE-yliopiston jatko-opiskelija tutki luiden DNA-näytteitä. Selvisi, että uhrien joukossa oli miehiä, naisia ja lapsia, ja yhdeksän ruumiin DNA sisälsi aškenasijuutalaisille tyypillisiä piirteitä. Huomio vahvisti luurangot nuoliristiläisten teloittamiksi juutalaisiksi.

Nuoliristiläisten tiedettiin tehneen teloitusmatkoja Margitin sillan takana yläjuoksulla sijaitsevaan Újlipótvárosiin ja ampuneen ihmisiä jokeen. Tonavan rannalla teloitettiin arvioiden mukaan 3 600 juutalaista. Osa uhreista jäi jumiin marraskuussa 1944 räjähtäneen Margitin sillan jäänteisiin.

Kädensvängö luiden hautaamisesta jatkui vuosia. Osa kannatti jäänteiden siunaamista maan lepoon ekumeenisin menoin, mikä oli joidenkin mielestä skandaali, sillä uhrit olivat juutalaisia. Vastapuoli vastusti hautaamista juutalaisin menoin, koska

ainakin yksi uhreista ei voinut olla juutalainen, sillä hänellä oli löydettyäessä jalassaan nunnan kengät.

moni juutalainen kääntyi kristityksi holokaustin aikana, minkä takia juutalainen siunaus ei tulisi kyseeseen.

jäänteet olivat oikeasti saksalaisten sotilaiden, ei suinkaan juutalaisten.

jäänteet olivat vuoden 1919 taisteluista, ei 1940-luvulta.

jäänteitä ei olisi pitänyt nostaa joesta alun perinkään.

Luut laskettiin maan lepoon viisi vuotta löytymisensä jälkeen perjantaina 15. huhtikuuta 2016 juutalaisin menoin kukkaan puhjenneessa Budapestissa.

En enää kykene katsomaan valokuvia tuhotuista silloista.

Kun katsoo mustavalkoista kuvaa vuosikymmenten takaisesta hetkestä, tunnelma välittyy, mutta todellisuussuhde menee sijoiltaan. Se on ja ei ole olemassa; pyörivän kolikon kummatkin puolet vilkkuvat vuorollaan. Jos katsoo liian tarkasti, tulee huono olo. Ihmisen on vaikea ymmärtää, jos jokin asia lakkaa olemasta.

Ensimmäistä kertaa elämässäni tuntuu tältä: *sanat pettävät*. Olen tähän saakka pitänyt kieltä kaikkivoipana, sanoja läpi betonin sujahtavina rautapiikkeinä. Tiedättehän, sellaisia ruosteisia, joista saa verenmyrkytyksen ihan vain jo katsomalla. Aseista ylivoimaisimpana, voittamattomimpana.

Mutta nyt kielellinen järjestelmä häviää. Tällä kertaa se jää toiseksi; romahtaa kuin räjäytetyt sillat Tonavaan, uljaasti ja kirskuen, pitäen huolen siitä, ettei kukaan ikinä unohda.

Kun kosketan sillan pintaa, rautaa, kiveä, koristemarmorina, alta paljastuu antisemitismia, nationalismia ja sotaa. Yhä uudestaan ja uudestaan. Mutta en minä natseista halunnut kirjoittaa, vaan silloista. Pyydän Antal Szerbiä apuun, mutta hän on hiljaa.²

Hautaan omat siltani tähän.

”Mire az óra egyet üt: Üres a híd – csend mindenütt.”³

1 Suom. mukulakivikatu, kirjaimellisesti kissa (macska) kivi/nen (kö/ves) katu (utca).

2 Juutalaistaustainen Antal Szerb (1901–1945) kuoli Balfin leirillä Luoteis-Unkarissa tammikuussa 1945 yhdeksän päivää Ketjusillan räjäyttämisen jälkeen.

3 Vapaa suomennos: ”Kun kello yksi lyö: Tyhjä on silta – hiljaisuus kaikkialla.” János Arany’in (1817–1882) balladista Híd-avatás (”Sillan avajaiset”).

Ralf Andtbacka

Sari Hakala

Velimir Hlebnikov

Jussi Hyvärinen

Hermannin Härmälä

Satu Kaikkonen

Tanja Koljonen

Taina Korhonen

L. V. Maa

Marissa Mehr

Oskarrun

Kari Rummukainen

Hanna Råst

Harry Salmenniemi

Hanna Syrjämäki

ISBN 978-952-65085-5-9
ISSN 2954-1220

